

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASIDA JINOIY JAVOBGARLIKNI INDIVIDUALLASHTIRISHNING HUQUQIY ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Jumatoshev Azizbek Foziljon o'g'li

Qarshi xalqaro universiteti Ijtimoiy-gumanitar fanlar fakulteti

Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabalari.

Aloqa uchun: +99888-741-06-86

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17760262>

Anontatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida jinoiy javobgarlikni individuallashtirish institutining huquqiy asoslari tahlil qilinadi hamda uni yanada takomillashtirishning zamonaviy mexanizmlari yoritib beriladi. Jinoiy javobgarlikni individuallashtirish shaxsning ijtimoiy xavflilik darajasi, sodir etilgan jinoyatning xususiyati, yengillashtiruvchi va og'irlashtiruvchi holatlar, shaxsning psixologik, ijtimoiy va huquqiy portreti asosida adolatli jazoni belgilashni nazarda tutadi. Tadqiqotda O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi, Jinoyat-protsessual kodeksi, sud amaliyoti hamda xalqaro standartlar asosida mazkur institutning amaldagi holati va mavjud muammolari ko'rib chiqilgan. Jinoiy javobgarlikni individuallashtirishni takomillashtirish bo'yicha sud-huquq tizimida raqamlashtirish, sud diskresiyasini kengaytirish, reabilitatsiya va probatsiya institutlarini rivojlantirish kabi takliflar asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Kalit so'zlar: jinoiy javobgarlik, individuallashtirish, jinoyat kodeksi, jazoni belgilash, sud amaliyoti, yengillashtiruvchi holatlar, og'irlashtiruvchi holatlar, probatsiya, reabilitatsiya, xalqaro standartlar, sud diskresiyasi, raqamlashtirish, huquqiy islohotlar.

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan sud-huquq islohotlarining ustuvor yo'nalishlaridan biri - jinoiy javobgarlikni individuallashtirish tamoyilini yanada mustahkamlash, jazoni qo'llashda adolat va insonparvarlik mezonlarini kuchaytirishdan iboratdir. Mazkur jarayon jinoyat sodir etgan shaxsning ijtimoiy xavflilik darajasi, uning shaxsiy xususiyatlari, jinoyat motivi, sodir etish sharoitlari hamda yengillashtiruvchi va og'irlashtiruvchi holatlarni chuqur tahlil qilish asosida adolatli huquqiy baho berishni talab qiladi. Jinoiy javobgarlikni individuallashtirish nafaqat jazoni belgilash jarayonida, balki sud-protsessining barcha bosqichlarida muhim ahamiyat kasb etadi.

Chunki har bir shaxsga nisbatan to'g'ri tanlangan jazo turi yoki ta'sir chorasi nafaqat jinoyatga javob bo'lishi, balki uning keyingi ijtimoiy moslashuviga, qayta tarbiyalanishiga va takror jinoyatning oldini olishga ham xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, mamlakatimizda inson huquqlarini ta'minlash, jazo tizimini liberallashtirish, probatsiya institutini kengaytirish, sudlarning mustaqilligi va diskresion vakolatlarini kuchaytirish bo'yicha olib borilayotgan o'zgarishlar ushbu tamoyilning amaliyotda chuqurroq qaror topishiga asos bo'lmoqda.

Zamonaviy huquqiy tizim jinoiy javobgarlikni individuallashtirishni faqat normativ-huquqiy asoslar bilan emas, balki xalqaro standartlar, sud amaliyoti, kriminologik tahlillar hamda shaxsga oid psixologik va ijtimoiy omillar bilan uyg'un holda qo'llashni talab qiladi. Shu sababli mazkur mavzuni tadqiq etish jinoyat huquqi nazariyasi, kriminal siyosat, huquqni qo'llash amaliyoti hamda jazoning maqsadi va samaradorligini oshirish nuqtai nazaridan dolzarb ahamiyatga ega. Jinoiy javobgarlikni individuallashtirish jinoyat huquqining eng muhim tamoyillaridan biri bo'lib, uning nazariy asoslari shaxsga mos jazo tayinlash, jinoyatning ijtimoiy

xavflilik darajasini adolatli baholash va jazoning maqsadi – tuzatish, tarbiyalash hamda qayta jinoyatchilikning oldini olish kabi elementlar bilan chambarchas bog‘liqdir.

Individuallashtirishdan ko‘zlangan maqsad har bir jinoyatni sodir etgan shaxsning shaxsiy xususiyatlari, psixologik portreti, hayotiy tajribasi, motivlari va harakatining oqibatlarini chuqur tahlil etgan holda unga eng maqbul ta’sir chorasi qo‘llanishi zarurligidan kelib chiqadi.

Jinoyat huquqining klassik yondashuvlarida jazo qat’iy normalarga asoslangan bo‘lsa, zamonaviy kriminal siyosatda inson omili, shaxsning ijtimoiy moslashuvi va jamiyatga qayta integratsiya imkoniyati birlamchi o‘rin egallaydi. Xalqaro huquq standartlari ham jazoning insonparvar bo‘lishini, jazo shaxsni xo‘rlash, qiynash yoki uning sha’ni va qadr-qimmatini kamsitishga yo‘l qo‘ymasligini ta’kidlab, individuallashtirishni majburiy talab sifatida belgilaydi.

O‘zbekiston Respublikasining amaldagi Jinoyat kodeksida individuallashtirishning asosiy mexanizmlari aniq ko‘rsatib o‘tilgan bo‘lib, bunda jazoni belgilashda sodir etilgan jinoyatning og‘irligi, ayblanuvchining yoshi, sog‘lig‘i, oldingi xatti-harakati, ijtimoiy ahvoli va javobgarlikni yengillashtiruvchi hamda og‘irlashtiruvchi holatlar e’tiborga olinishi shartligi alohida ta’kidlanadi. Bu bilan jinoyat sodir etgan ikki shaxsga bir xil jazo qo‘llash o‘rniga, har bir shaxsning alohida xususiyatlarini hisobga olgan holda differensial yondashuv ta’minlanadi.

Jinoyat-protsessual kodeksi ham ayni jarayonda sudga mustaqil baholash, dalillarni erkin tahlil qilish, jazoning minimal va maksimal chegaralaridan kelib chiqib, eng optimal variantni tanlash imkonini beradi. Sud amaliyoti shuni ko‘rsatmoqdaki, jazoning shaxsga mos belgilanmasligi ko‘pincha jazo samaradorligiga putur yetkazadi, shuning uchun bugungi kunda sudlar tomonidan shaxsning motivi, pushaymonligi, ijtimoiy xavflilik darajasi va kelajakda qayta jinoyat sodir etish ehtimoli chuqur baholanmoqda.

So‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan sud-huquq islohotlari jinoiy javobgarlikni individuallashtirish institutini tubdan yangi bosqichga olib chiqdi. Sudlarning mustaqilligi kuchayishi, diskresion vakolatlarning kengayishi hamda jazoni yengilroq turlari – ozodlikdan mahrum qilmasdan jazolash, probatsiya, jamoat ishlari, axloq tuzatish ishlari kabi muqobil ta’sir choralarning joriy etilishi jazo tizimida insonparvarlik tamoyilining yanada chuqurroq o‘rnashishiga xizmat qilmoqda.

Probatsiya xizmatining tashkil etilishi, uning nazorat va rehabilitatsiya funksiyalarining kengaytirilishi jinoyat sodir etgan shaxslarni jamiyatdan ajratmasdan tuzatish imkonini yaratdi.

Raqamlashtirish jarayonlari esa sudlarda ochiqlikni, shaffoflikni oshirib, jazo tayinlashning obyektiv baholanishiga zamin yaratmoqda. Kriminologik va psixologik ekspertizalar qo‘llanilishi kengayib, jinoyatga shaxsiy omillar ta’siri chuqur tahlil qilinmoqda.

Shu tariqa, sud-huquq tizimidagi islohotlar individuallashtirishning nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham yangi, zamonaviy va insonparvar mazmunda shakllanishiga xizmat qilmoqda. Jinoiy javobgarlikni individuallashtirish institutining rivojlanishiga qaramay, amaliyotda bir qator muammolar saqlanib qolmoqda. Avvalo, ayrim qonunchilik normalarining aniq talqin qilinmaganligi sudlar o‘rtasida jazo tayinlashda bir xillik yetishmasligiga olib kelmoqda.

Yengillashtiruvchi va og‘irlashtiruvchi holatlarning mazmuni ayrim holatlarda turlicha baholanayotgani, psixologik va ijtimoiy ekspertizalarning yetarli darajada qo‘llanmasligi, shaxsning individualligini aniqlovchi mezonlarning yagona standart asosida ishlab chiqilmagani jazoning shaxsga mos belgilanishini qiyinlashtiradi.

Bundan tashqari, ayrim sud qarorlarida jazo belgilashda formal yondashuvga yo'l qo'yilishi, jinoyatning motivi, ijtimoiy oqibatlari, shaxsning hayotiy sharoiti va reabilitatsiya salohiyati har doim ham chuqur baholanmasligi amaliyotda adolat mezonining to'liq namoyon bo'lishiga to'sinlik qilmoqda.

Probatsiya tizimining hududlarda teng rivojlanmaganligi, uning xodimlari uchun zarur psixologik va huquqiy tayyorgarlik yetarli emasligi ham jazo individuallashtirilishining sifatiga ta'sir etadi. Xalqaro tajribada keng qo'llaniladigan risklarni baholash algoritmlari, shaxsiy reabilitatsiya dasturlari, jinoyatchi shaxsini kompleks o'rganish mexanizmlarining to'liq joriy etilmagani mavjud muammolarning yana bir sababidir. Shuningdek, sudlar faoliyatida raqamli tahlil, kriminologik monitoring va yagona statistika tizimining to'liq ishlamasligi jazo siyosatining ilmiy asoslangan bo'lishiga imkon bermayapti.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun bir qator takomillashtirish yo'nalishlarini amaliyotga tatbiq etish zarur. Avvalo, jinoyat huquqiga oid normativ-huquqiy bazani optimallashtirish, jazo tayinlash mezonlarini yagona metodika asosida qayta ko'rib chiqish va sud amaliyotida barqaror yondashuvni shakllantirish muhimdir.

Shaxsning individual xususiyatlarini baholashda psixolog, pedagog, kriminolog va ijtimoiy xodimlardan iborat mustaqil ekspertiza guruhlarini jalb qilish, shaxsning xulq-atvori, xavflilik darajasi va reabilitatsiya imkoniyatlarini aniqlovchi ilmiy asoslangan baholash tizimlarini yaratish jazoning samaradorligini oshiradi.

Probatsiya xizmatini texnik va kadrlar jihatidan kuchaytirish, unda reabilitatsiya dasturlarini kengaytirish, ijtimoiy moslashtirishga qaratilgan maxsus psixologik treninglar, maslahatlar va nazorat mexanizmlarini joriy etish jazoning shaxsga mos tarzda qo'llanishiga katta hissa qo'shadi. Sudyalarning malakasini oshirish, ayniqsa, jinoyat huquqi, kriminologiya va psixologiya yo'nalishlarida doimiy amaliy seminarlar tashkil etish sudlarning diskresion vakolatlaridan to'g'ri foydalanishga xizmat qiladi.

Xalqaro tajribada qo'llaniladigan muqobil jazo turlari va reabilitatsiya dasturlarini mahalliy sharoitga moslashtirish, raqamli tahlil va sud statistikasini takomillashtirish, elektron monitoring tizimlarini keng qo'llash ham jinoiy javobgarlikni individuallashtirishni yanada takomillashtirish uchun muhim ahamiyatga ega.

Yakuniy maqsad – adolatli, insonparvar va ijtimoiy qayta tiklashga yo'naltirilgan jazo tizimini barpo etishdir.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston Respublikasida jinoiy javobgarlikni individuallashtirish tizimini takomillashtirish bugungi sud-huquq islohotlarining eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, jazo tayinlashda shaxsning individual xususiyatlarini chuqur baholash, jinoyatning sodir etilish sharoitlari va motivlarini har tomonlama o'rganish adolat tamoyilining to'liq ro'yobga chiqishini ta'minlaydi.

Individuallashtirish nafaqat jazolash jarayonini insonparvarlashtiradi, balki jinoyatchining kelajakda qayta jinoyat sodir etish ehtimolini kamaytirib, uning jamiyatga moslashuvini osonlashtiradi.

Amaldagi qonunchilik mazkur tamoyilni qo'llash uchun zarur huquqiy asoslarni yaratgan bo'lsa-da, amaliyotda ayrim normativ bo'shliqlar, baholash mezonlarining bir xillikdan yiroqligi, ekspertiza tizimining yetarlicha rivojlanmagani kabi muammolar mavjud.

Shu bilan birga, sudlarning diskresion vakolatlari kengaygani, probatsiya instituti shakllanib borayotgani, jazo turlarining liberallashtirilgani individuallashtirishning amaliy samaradorligini oshirayotganini ko'rsatadi.

Kelgusida jinoiy javobgarlikni individuallashtirishni yanada takomillashtirish uchun jazo tayinlash metodikasini yanada aniqlashtirish, psixologik va ijtimoiy diagnostika tizimlarini keng joriy etish, probatsiya xizmatini kuchaytirish va xalqaro tajribadagi ilg'or yondashuvlarni mahalliy amaliyotga tatbiq etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur takliflarning hayotga tatbiq etilishi jinoyat huquqi siyosatining insonparvar, adolatli va samarali amalga oshirilishini ta'minlab, jamiyatda huquqiy madaniyat va ijtimoiy xavfsizlik darajasining yanada oshishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi <https://lex.uz/docs/-6445145>
2. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi <https://lex.uz/docs/-111453>
3. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi <https://lex.uz/mact/-111460>
4. "Sudlar faoliyatini yanada takomillashtirish to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni <https://lex.uz/uz/docs/-4910826>